

УДК 159.92.2-053.9

Самооцінка особистісних властивостей у похилому віці

Коваленко О.Г.

В статье рассматриваются особенности самооценки пожилых лиц. Выявлено, что в пожилом возрасте уровень самооценки личности средний, волевые качества – малоразвиты, уровень экстравертированности – положительный. На проявление факторов оценки, силы и активности в пожилом возрасте значительно влияет пол и место проживания человека (город или село), меньшее влияние оказывает уровень образования. Проживание с семьей влияет на отношение к себе и на волевые качества. Занятость человека и оценка ним состояния своего здоровья в пожилом возрасте влияет на проявление у него волевых качеств.

Ключевые слова: самооценка пожилых людей, самооценка личностных свойств, фактор оценки, фактор силы, фактор активности.

У статті розглядаються особливості самооцінки осіб похилого віку. Виявлено, що у похилому віці рівень самооцінки особистості є середнім, волювї якості – мало розвинуті, рівень екстравертованості позитивний. На прояв факторів оцінки, сили і активності у похилому віці значно впливає стать і місце проживання людини (місто чи село), менший вплив здійснює рівень освіти. Проживання із сім'єю впливає на відношення до себе та на волювї якості. Зайнятість людини і оцінка нею стану власного здоров'я у похилому віці впливає на прояв у неї волювї якостей.

Ключові слова: самооцінка осіб похилого віку, самооцінка особистісних властивостей, фактор оцінки, фактор сили, фактор активності.

In this article the features of self-esteem of the elderly. Revealed that elderly person has an average level of self-esteem, volitional qualities is undeveloped, extravert level is positive. On display factors assessment, strength and activity in the elderly significantly affects sex and residence rights (town or village), less affected by the level of education. Residence of the family affects the attitude and volitional qualities. Employment rights and the score of own health in old age affects the expression of her strong-willed qualities.

Key words: self-esteem of the elderly, self-assessment of personal property, factor evaluation, factor power, factor activity.

Постановка проблеми дослідження. Важливим регулятором поведінки особистості є її самооцінка. Адже вона як компонент самосвідомості передбачає оцінку самої себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших. Необхідність у регулюванні поведінки підвищується у кризові етапи життя людини, одними із яких вважають похилий вік. Особа, яка здатна адекватно оцінити свої можливості, властивості, якості краще пристосовується до суперечливих змін, що супроводжують кризу. Тому метою дослідження стало виявити особливості самооцінки осіб похилому віку, а саме самооцінки їхніх особистісних властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самооцінка як компонент самосвідомості передбачає оцінку особистістю себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших вважають важливим регулятором поведінки. Це форма відображення людиною себе як особливого об'єкта пізнання, яка представляє прийняті нею цінності, особистісні смисли, рівень орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки та діяльності (А.В. Захарова) [2].

Як соціальний феномен вона залежить від різноманітних особистісних та соціальних чинників, зокрема від прийнятих людиною цінностей та рівня досягнення цих цінностей, її особистісної сутності, ставлення до себе, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки й діяльності, фізичного самопочуття, оцінок з боку оточуючих, особливо значимих осіб, трагічних життєвих обставин тощо [3].

Зміни у життєдіяльності людини похилого віку впливають на динаміку її самооцінки. Більшість досліджень самооцінки свідчать про її певне зниження (у цілому або окремих компонентів) у старості, порівняно із молодшими віковими періодами. Хоча таке зниження компенсується, зокрема значимим для людини видами діяльності, адже за інших умов може відбутися певна її дезадаптація, погіршення фізичного і психічного стану [1].

Щоб встановити особливості самооцінки особистісних властивостей осіб похилого віку було проведено діагностичне дослідження. У ньому взяли участь 310 осіб віком від 57 до 75 років. Середній вік досліджуваних – 68 років. Серед них чоловіків 106 осіб, жінок – 204 осіб. У містах проживають 156 осіб, у селищах – 140, 14 осіб не вказали місце проживання. Частина досліджуваних є самотніми, живуть без родини (68 осіб), а 242 осіб, які брали участь у дослідженні живуть з рідними. 118 досліджуваних особи мають початкову, середню та неповну середню освіту, 83 осіб – освіту середню спеціальну, технічну, медичну, педагогічну тощо, 93 осіб мають вищу освіту, 16 осіб не вказали рівень власної освіти. На теперішній час 57 осіб, які взяли участь у дослідженні працюють, 253 – не працюють. Стан власного здоров'я 203 досліджуваних особи оцінюють як гарний та задовільний, 73 осіб – як поганий, незадовільний, 30 осіб не оцінили стан свого здоров'я.

Для дослідження особливостей самооцінки особистісних властивостей осіб похилого віку у дослідженні використана методика особистісного диференціалу (за В.Б. Шапарь), призначена для вияву особливостей самооцінки особистості за факторами оцінки (О), сили (С) та активності (А).

Виявлено середні значення за кожним фактором у досліджуваних. Фактор О – 11,1, фактор С – 5,4, фактор А – 6,2. Див. рис. 1.

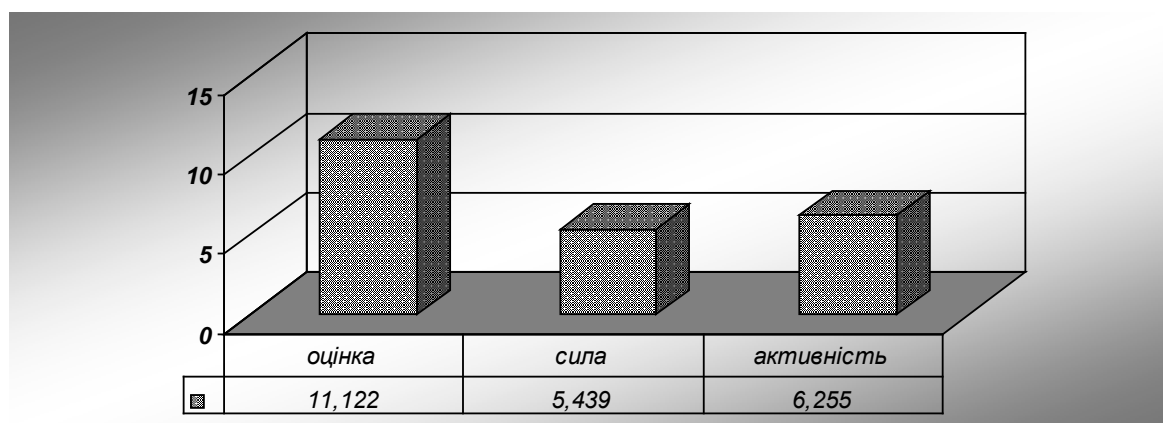

Рис.1. Самооцінка осіб похилого віку за факторами О, С та А

У досліджуваних осіб похилого віку найвищі результати за фактором О, значно менші – за факторами А та С. Середній бал за фактором О свідчить про його середній рівень. Досліджувані особи похилого віку сприймають себе як особистостей, носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, але інколи можуть бути занадто критичними до себе, стають незадоволеними своєю поведінкою. Середній бал за фактором С відображає його низький рівень, що свідчить про недостатній самоконтроль, нездатність дотримуватися прийнятої лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин чи оцінки. За фактором А середній бал є хоча і низьким, але позитивним, що вказує на активність, комунікабельність та імпульсивність людини.

Порівняли значення за цими факторами у осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі, жителів міст та селищ, проживають самотньо та з родиною, з різним рівнем освіти, зайнятістю, задоволеністю здоров'ям. Див. табл.1.

Таблиця 1.

Фактори оцінки, сили та активності

Чинник		Оцінка	Сила	Активність
Стать	Чоловіки	10,28	7,3	4,78
	Жінки	11,56	4,47	7,02
Місце проживання	Містяни	12,42	6,15	5,97
	Селяни	9,81	4,82	5,86
Особливості проживання	Самотньо	10,28	4,45	6,68
	З родиною	11,34	5,69	6,12
Рівень освіти	Загальна середня	11,24	5,23	7,01
	Середня спеціальна	10,99	4,73	5,63
	Вища	11,24	6,31	6,36
Зайнятість	Працюють	10,96	9,23	6,81
	Не працюють	11,16	4,58	6,13
Задоволеність здоров'ям	Задоволені	11,09	5,85	6,37
	Незадоволені	11,62	4,79	6,52

Чоловіки у похилому віці мають вищі значення за фактором С, а жінки – за факторами О та А. Середні бали за фактор О і у чоловіків, і у жінок відображають його середній рівень, а за факторами С та А – низькі рівні.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$O. t=4,325$$

$$C. t=8,922$$

$$A. t=7,437.$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О, С і А в осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі підтверджується. Всі ці події є незалежними. Чоловіки у похилому віці мають вищі значення за фактором С, а жінки – за факторами О та А. Тобто, жінки похилого віку більше, ніж чоловіки оцінюють себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, вони є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими. У чоловіків вищій самоконтроль, вони краще здатні дотримуватися прийнятої лінії поведінки, менш залежні від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між чоловіками та жінками похилого віку не є значною, бо середні бали за фактором О і у чоловіків, і у жінок відображають його середній рівень, а за факторами С та А – низькі.

Порівняли значення за факторами О, С та А у жителів міст та селищ похилого віку. У жителів міст похилого віку вищими є середні значення за трьома факторами. Середні бали за фактор О і у жителів міст, і у жителів сіл відображають його середній рівень, а за факторами С та А – низькі рівні.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А жителів міст та селищ похилого віку за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$O. t=9,319$$

$$C. t=4,351$$

$$A. t=3,883.$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О, С і А у містян та селян похилого віку підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Жителі міст у похилому віці мають вищі значення за факторами О, С та А, ніж жителі сіл. Тобто, містяни похилого віку більше, ніж селяни оцінюють себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, вони є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими. У перших вищій самоконтроль, вони більше здатні дотримуватися прийнятої лінії поведінки, менш залежні від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між містянами та селянами похилого віку не є значною, бо середні бали за фактором О і у містян, і у селян відображають його середній рівень (хоча у других він і наближається до низького), а за факторами С та А – низькі рівні.

Порівняли значення за факторами О, С та А у осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною. У осіб похилого віку, які живуть з родиною вищими є середні значення за факторами О та С, а у тих, хто живе самотньо – за фактором А. Середні бали за фактор О як у осіб похилого віку, які живуть самотньо, так і у тих, хто живе з родиною відображають його середній рівень, а за факторами С та А – низькі рівні.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$O. t=3,361$$

$$C. t=3,339$$

$$A. t=1,552.$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О та С і в осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Особи похилого віку, які проживають з родиною мають вищі рівні за цими показниками, ніж ті, хто проживає самотньо. Перші більше, ніж другі оцінюють себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, у них вищій самоконтроль, вони краще здатні дотримуватися прийнятої лінії поведінки, менш залежні від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між особами похилого віку, хто живе самотньо та з родиною не є значною, бо середні бали за фактором О у них відображають його середній рівень, а за фактором С – низький.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору А у осіб похилого віку, які живуть самотньо та з родиною. Тобто всі ці події є залежними, рівень активності у самотніх та проживаючих з родиною осіб похилого віку є однаковим. Маючи позитивні значення за цим фактором, і ті, хто живе самотньо, і ті, хто живе з родиною є високоактивними, комунікабельними, імпульсивними людьми.

Порівняли значення за факторами О, С та А осіб похилого віку, які мають різний рівень освіти. За фактором О найвищі значення мають особи похилого віку із зальною середньою освітою, менші – із вищою освітою і ще менші – із середньою спеціальною освітою. За фактором С найвищі значення мають особи похилого віку із вищою освітою, менші – із зальною середньою освітою і ще менші – із середньою спеціальною освітою. За фактором А найвищі значення мають особи похилого віку із зальною середньою освітою, менші – із вищою освітою і ще менші – із середньою спеціальною освітою. Отже, особи похилого віку із середньою спеціальною освітою у порівнянні з іншими мають найнижчі значення за всіма факторами. Середні бали за фактором О як у осіб похилого віку з різним рівнем освіти відображають його середній рівень, а за факторами С та А – низькі рівні. Хоча значення за фактором А у осіб із загальною середньою освітою наближається до середнього рівня.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

$$O. t=0,733$$

$$C. t=1,286$$

$$A. t=3,865.$$

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору А в осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із загальною середньою освітою мають вищі рівні за цим показником, ніж ті, хто має середню спеціальну освіту. Перші є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими, ніж другі. Але така відмінність між ними не є значною, бо середні бали за фактором А них є позитивними.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О та С у осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою. Тобто ці події є залежними, ставлення до себе та прояв вольових якостей у осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою є однаковим.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою за допомогою t-критерію Стьюдента.

Емпіричне значення t-критерію:

O. $t=0,028$ C. $t=3,031$ A. $t=1,914$.

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору С в осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Особи похилого віку із вищою освітою мають вищий рівень за цим показником, ніж ті, хто має загальну середню освіту. Перші здатні краще, ніж другі себе контролювати, менше залежать від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між ними не є значною, бо середні бали за фактором С у них відображають низький рівень.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О та А у осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою. Тобто всі ці події є залежними, ставлення до себе та екстравертованість осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою є однаковим.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

O. $t=0,663$ C. $t=3,886$ A. $t=1,986$.

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів С та А в осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою підтверджується. Тобто всі ці події є незалежними. Особи похилого віку із вищою освітою мають вищі рівні за цими показниками, ніж ті, хто має середньою спеціальну освіту. Перші здатні краще, ніж другі себе контролювати, менше залежать від зовнішніх обставин чи оцінки, вони є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими. Але така відмінність між ними не є значною, бо середні бали за факторами С та А у них відображають низькі рівні.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору О осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою. Тобто ці події є залежними, ставлення до себе осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою є однаковим.

Порівняли значення за факторами О, С та А у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку. У працюючих осіб похилого віку вищими є середні значення за факторами С та А, а у тих, хто не працює – за фактором О. Середні бали за фактором О як у працюючих, так і у непрацюючих осіб похилого віку відображають його середній рівень, а за фактором А – низький рівень, а за фактором С у працюючих осіб – середній рівень, у непрацюючих – низький.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

O. $t=0,517$ C. $t=12,313$ A. $t=1,873$.

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору С у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які працюють мають вищий рівень за цим показником, ніж ті, хто не працює. Перші є незалежнішими, ніж другі, більше схильні розраховувати на власні сили у складних ситуаціях, мають вищий самоконтроль.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О та А у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку. Тобто всі ці події є залежними, рівні самооцінки та екстравертованості у працюючих та непрацюючих осіб похилого віку є однаковим.

Порівняли значення за факторами О, С та А у осіб похилого віку, які мають задовільний (гарний) та незадовільний (поганий) стан здоров'я (з їхніми оцінками). У осіб похилого віку із задовільним станом здоров'я вищим є середнє значення за фактором С, а у осіб похилого віку із незадовільним – за факторами О та А. Середні бали за фактором О як у осіб похилого віку із задовільним станом здоров'я, так і у осіб похилого віку із незадовільним станом здоров'я відображають його середній рівень, а за факторами О та А – низький рівень.

Перевірили достовірність відмінності вибірових середніх арифметичних розподілів факторів О, С і А в осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я за допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричне значення t-критерію:

O. $t=1,635$ C. $t=2,835$ A. $t=0,434$.

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів фактору С у осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які оцінюють власний стан здоров'я як задовільний мають вищий рівень за цим показником, ніж особи похилого віку, які вважають незадовільним стан власного здоров'я. Перші здатні краще, ніж другі себе контролювати, менше залежать від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між ними не є значною, бо середні бали за фактором С у них відображають низький рівень.

При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів факторів О та А осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я. Тобто всі ці події є залежними, рівні самооцінки та екстравертованості осіб похилого віку із задовільним та незадовільним станом здоров'я є однаковим.

Висновки. Отже, важливим регулятором поведінки вважають такий компонент самосвідомості,

а також соціальний феномен, як самооцінка. Вона передбачає оцінку особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших і залежить від різноманітних особистісних та соціальних чинників. Особливою динамікою самооцінки характеризується похилий вік.

Нами виявлено, що у похилому віці особистість має середній рівень у самооцінці, вона оцінює себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик, але інколи може бути занадто критичною до себе, незадоволеною своєю поведінкою. Вольові якості розвинуті, за її власною оцінкою, на низькому рівні, у неї недостатній самоконтроль, вона нездатна дотримуватися прийнятої лінії поведінки, залежна від зовнішніх обставин чи оцінки. Рівень екстравертованості особи у похилому віці загалом є хоча і низьким, але позитивним, що вказує на її активність, комунікабельність та імпульсивність людини.

Встановлено, що на рівень прояву факторів оцінки, сили та активності у похилому віці значно впливає стать та місце проживання людини (місто чи село). Так, жінки, як і жителі міст у похилому віці у порівнянні із чоловіками та жителями селищ оцінюють себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, вони є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими. У перших вищій самоконтроль, вони краще здатні дотримуватися прийнятої лінії поведінки, менш залежні від зовнішніх обставин чи оцінки. Але така відмінність між ними не є значною, бо середнє значення у прояві кожного фактору відображає однаковий рівень (за фактором оцінки – в середній, за факторами сили та активності – низький).

Проживання у похилому віці з родиною впливає на ставлення до себе та на вольові якості. Ті, хто проживає з родиною більше, ніж самотні оцінюють себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, у них вищій самоконтроль, вони краще здатні дотримуватися прийнятої лінії поведінки, менш залежні від зовнішніх обставин чи оцінки.

На прояв факторів оцінки, сили та активності певним чином впливає рівень освіти. Особи похилого віку із загальною середньою освітою у порівнянні із тими, хто має середню спеціальну освіту, є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими, але вони від останніх не відрізняються за рівнем самооцінки та вольовими якостями. Особи похилого віку із вищою освітою у порівнянні із тими, хто має загальну середню освіту здатні краще себе контролювати, менше залежать від зовнішніх обставин чи оцінки, але вони від них не відрізняються за рівнем самооцінки та екстравертованості. Особи похилого віку із вищою освітою, на відміну від тих, хто має середню спеціальну освіту, здатні краще себе контролювати, менше залежать від зовнішніх обставин чи оцінки, вони є активнішими, комунікабельнішими та імпульсивнішими, але вони від них не відрізняються за рівнем ставлення до себе.

Зайнятість людини та оцінка нею стану свого здоров'я (задовільний або незадовільний) у похилому віці впливає на прояв у неї вольових якостей. Так, ті, хто працює, оцінює стан власного здоров'я як задовільний, є незалежнішими, ніж непрацюючі особи, більше схильні розраховувати на власні сили у складних ситуаціях, мають вищій самоконтроль. Виявлена відмінність між різними категоріями осіб у похилому віці не є значною, бо середні значення у проявах кожного фактору відображають однаковий рівень (за фактором оцінки – в середній, за факторами сили та активності – низький). Винятком є працюючі особи похилого віку, які мають середній рівень розвитку вольових якостей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у вивченні динаміки самооцінки особистості на інших етапах старості (старечий вік, довгожителі), у збільшенні арсеналу показників, які необхідно враховувати при вивченні самооцінки осіб похилого віку, у розробці рекомендацій з оптимізації самооцінки у цьому віці тощо.

Література

1. Бороздина Л.В. Особенности самооценки в позднем возрасте / Л.В. Бороздина, О.Н. Молчанова // Психология старости и старения: хрестоматия: уч. пос. для студ. псих. фак. вузов / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — С. 135-149.
2. Захарова А.В. Структурно-динамическая модель самооценки / А.В. Захарова // Вопросы психологии. — 1989. — № 1. — С. 5-14.
3. Меднікова Г.І. Дослідження самооцінки та рівня домагань особистості як динамічної системи / Г.І. Меднікова // Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. — Харків: ХДПУ, 2001. — Вип. 7. — С. 122-126.